

บทคัดย่อ

การวิเคราะห์ภาพนาฏดุริยางคศิลป์ ในงานพุทธศิลปะในประเทศไทย

การวิจัยเรื่องการวิเคราะห์ภาพนาฏดุริยางคศิลป์ในงานพุทธศิลปะในประเทศไทย มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาและวิเคราะห์ภาพนาฏดุริยางคศิลป์ในงานพุทธศิลปะในประเทศไทย ศึกษาเปรียบเทียบความสัมพันธ์ของรูปแบบและคติกับประเทศต่างๆ ศึกษาลักษณะเฉพาะของรูปแบบและคติความหมาย การศึกษาสำรวจได้ค้นคว้ารวบรวมข้อมูลทางเอกสาร เก็บข้อมูลภาคสนามบันทึกภาพถ่ายโบราณสถานและโบราณวัตถุในรูปของส่วนประกอบสถาปัตยกรรม ประติมากรรม และจิตรกรรม นำข้อมูลภาพนาฏดุริยางคศิลป์ในงานพุทธศิลปะในประเทศไทยทั้งพุทธศาสนิกายเถรวาทและนิกายมหายานมาศึกษาวิเคราะห์ อภิปรายผลการวิจัย เปรียบเทียบกับศิลปะอื่นๆ

ผลการวิจัยแสดงให้เห็นว่าภาพนาฏดุริยางคศิลป์ในพุทธศิลปะในประเทศไทย มีหน้าที่เป็นพุทธบูชาเพื่อน้อมระลึกถึงพุทธคุณของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า งานประติมากรรมใช้เป็นสิ่งเคารพบูชาประกอบพิธีกรรมและเป็นมงคลวัตถุ และใช้เป็นพุทธบูชาเพื่อประดับอาคารเพื่อการเผยแผ่พุทธศาสนา ใช้เป็นเครื่องหมายบอกเขตพุทธาวาสและใช้เป็นภาพลวดลายตกแต่งสิ่งของเครื่องใช้

รูปแบบมีประเภทมีเรื่องราวและไม่มีเรื่องราว ประเภทมีเรื่องราวคือพุทธประวัติ เทพและเทพีในพุทธศาสนา ชาตคและสัตว์ เรื่องพุทธประวัติมีตั้งแต่ตอนประสูติจนถึงเสด็จปรินิพพาน เทพและเทพีได้แก่พระวัชรสัตว์ พระโพธิสัตว์ไตรโลกยวิชัย พระโพธิสัตว์วัชรปาณี พระเหวัชระ นางโยคีณีหรือนางชากิณี นางอัปสร เทวดา ส่วนชาตคที่เป็นเรื่องทศชาติ ได้แก่ มหาชนกชาตค ภูริทัตชาตค นารทชาตค วิหุรชาตค และเวสสันดรชาตค ชาตคอื่นคือสุธนชาตค จันคธาชาตค คันธกุมารชาตค ส่วนประเภทไม่มีเรื่องราวใช้ประดับอาคารและเครื่องใช้ต่างๆ

ในด้านความสัมพันธ์ทางรูปแบบและคติกับศิลปะอื่น พบว่ามีความสัมพันธ์กับอินเดียมากที่สุด นอกจากนี้ยังมีความสัมพันธ์กับศิลปะพม่า ศิลปะอินโดนีเซีย ศิลปะเขมร ทั้งภาพพุทธประวัติ เทพและเทพี ชาดก และแม้ว่าในทางพุทธศาสนาเถรวาท ปรากฏความคิดเรื่องศีล โดยเฉพาะศีลข้อที่เจ็ดในอุโบสถศีลที่ให้คุณคุณเว้นจากการละเล่นและชมนางศิลปะและดนตรี ในทางศิลปะพบว่าภาพพุทธประวัติ นาฏดุริยางคศิลป์ เป็นตัวแทนของกิเลสตัณหา ในพุทธศาสนamahayanทำร้ายรำเป็นตัวแทนของการเอาชนะอวิชชา และยังปรากฏเป็นส่วนหนึ่งของพิธีกรรมทางพุทธศาสนาแบบตันตระ

Abstract

ANALYSIS OF DRAMATIC AND MUSICAL SCENES IN THAI BUDDHIST ART

The dissertation's objectives are to study and analyze scenes of dance and music appearing in Thai Buddhist art, to comparatively study the relations between specific forms and beliefs that are found in several countries, and to study the characteristics of these forms and their meanings.

The study was conducted by gathering information from documents, archeological sites, architecture, sculptures and paintings. Both Theravada and Mahayana data was included in this analytic study along with references to other kinds of art. The studies have found that the dance and music scenes pay homage to the Lord Buddha, whilst the sculptures are highly respected and are used in ceremonies as auspicious objects. These art objects are utilized in building ornamentation to both spread and introduce Buddhism, as well as to depict the monastic areas and to decorate everyday objects.

These Buddhist objects/artworks are based on the Lord Buddha's life stories, stories of the Buddhist divine beings, Jatakas, and animals. The Lord Buddha's story of life is from his birth to his nirvana. The Buddhist divine beings are Vajrasatva, Trailokyavijaybodhisatva, Vajrapanibodhisatva, Hevajra, Yogini or Dakini, Apsara and Devata. Jatakas are normally from the Dasajatijataka i.e. Mahajanakajataka, Bhuridattajataka, Naradajataka, Vidurajataka, and Vessantarajataka, the Jatakas from non-dasajatijataka are Sudhanajataka, Candagadhjataka, Gandhakumarajataka; those of the non-content were normally found to have only decorative function on both buildings and objects. The Buddhist works of art show strong resemblance to Indian art forms, as well as Burmese Art, Indonesian Art and Khmer Art.

Although in the idea of, Silas, Theravada Buddhist precepts, there is an idea, appearing as the seventh precept, to refrain from dancing, singing, music and going to shows. In the Buddha's story of life, music and dance are represented by Kilesa and Tanha, defilement and craving. In Mahayana Buddhism dancing postures of the angels represent the defeat of Avijja, ignorance, and are found in ceremonies practiced by Tantric Buddhists.

การวิเคราะห์ภาพนาฏดุริยางคศิลป์ ในงานพุทธศิลป์ในประเทศไทย

วิษุตา วุฑฒิตย์*

การวิเคราะห์ภาพนาฏดุริยางคศิลป์ในงานพุทธศิลป์ในประเทศไทย มีวัตถุประสงค์ดังนี้คือ

๑. เพื่อศึกษาและวิเคราะห์ภาพนาฏดุริยางคศิลป์ในงานพุทธศิลป์ในประเทศไทย เรื่องความหมายของภาพ แนวความคิดของภาพ อีกทั้งศึกษาความสัมพันธ์ ความสำคัญ หน้าที่บทบาทและประเภทของรูปแบบของนาฏดุริยางคศิลป์ รวมทั้งภาพที่แสดงนาฏลักษณะของงานพุทธศิลป์ในประเทศไทย ทั้งที่ปรากฏในงานสถาปัตยกรรม ประติมากรรมและจิตรกรรม

๒. เพื่อศึกษาเปรียบเทียบความสัมพันธ์รูปแบบและคติกับศิลปะในประเทศไทยต่าง ๆ ได้แก่ ศิลปะอินเดีย ศิลปะลังกา ศิลปะอินโดนีเซีย ศิลปะจาม ศิลปะเขมร ศิลปะพม่า ซึ่งปรากฏภาพนาฏดุริยางคศิลป์ของพุทธศิลป์เช่นกัน ในเรื่องของความคล้ายคลึง และความแตกต่าง ทั้งที่ปรากฏก่อนและร่วมสมัย

๓. เพื่อศึกษาลักษณะเฉพาะและการพัฒนาการของรูปแบบและคติความหมายความสัมพันธ์ของภาพนาฏดุริยางคศิลป์ในงานพุทธศิลป์ในประเทศไทย ทั้งที่ปรากฏในพุทธศาสนานิกายเถรวาทและนิกายมหายาน

วิธีดำเนินการวิจัย เป็นการศึกษาค้นคว้าจากเอกสารต่างๆ เป็นหลัก นอกจากนี้มีการเดินทางเพื่อบันทึกภาพถ่ายข้อมูล โดยศึกษาข้อมูลเฉพาะภาพนาฏศิลป์ นาฏลักษณะและดุริยางคศิลป์ในงานพุทธศิลป์ของประเทศไทย ทั้งพุทธศาสนานิกายเถรวาทและนิกายมหายาน ในรูปของสถาปัตยกรรม ประติมากรรมและจิตรกรรม เฉพาะที่เป็นชิ้นงานที่มีความสำคัญ มีคุณค่า และมีชื่อเสียง โดยศึกษางานพุทธศิลป์สมัยต่างๆ

* นักศึกษาระดับปริญญาตรีบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

ได้แก่ สมัยทวารวดี สมัยศรีวิชัย สมัยศิลปะร่วมแบบเขมรในประเทศไทย สมัยล้านนา สมัยสุโขทัย สมัยอยุธยา และสมัยรัตนโกสินทร์ ขั้นตอนในการรวบรวมข้อมูลคือ เก็บรวบรวมภาพนาฏดุริยางคศิลป์ในพุทธศิลปะ ทั้งในประเทศไทยและประเทศต่างๆ ในเอเชียใต้คือ อินเดีย ลังกา เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ คือ อินโดนีเซีย จาม เขมร และพม่า โดยวิเคราะห์ข้อมูลการอธิบายความหมายของภาพนาฏดุริยางคศิลป์ ซึ่งมีเอกสารข้อความสนับสนุนภาพเหล่านั้น

ผลการวิเคราะห์ข้อมูลแสดงให้เห็นว่า นาฏดุริยางคศิลป์มีความสำคัญตั้งแต่ในสมัยพุทธกาล นาฏดุริยางคศิลป์เป็น ๑ ใน ๑๘ วิชาของศิลปศาสตร์ ที่เจ้าชายสิทธัตถะได้ทรงศึกษาที่สำนักกวิศวามิตร ซึ่งเรียกว่า “คันทัพศาสตร์”

หน้าที่บทบาทของภาพนาฏดุริยางคศิลป์ในพุทธศิลปะในประเทศไทย คือ

๑. เป็นพุทธบูชาเพื่อการน้อมระลึกถึงพุทธคุณขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า อดีตชาติของพระพุทธเจ้าในสมัยที่เสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ โดยการอธิบายเรื่องราวประวัติพุทธศาสนา วรรณกรรมพุทธศาสนา เพื่อความเข้าใจถึงพุทธศาสนา ทั้งในส่วนตัวเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นครั้งสมัยอดีตชาติของพระโพธิสัตว์ สมัยพุทธกาล การใช้บุคลาธิษฐาน เพื่ออธิบายเนื้อหาของธรรมะทางพุทธศาสนา ซึ่งปรากฏในรูปของเทพเคารพพุทธศาสนานิกายวัชรยาน ได้แก่ พระเหวัชระ ทรงมีหน้าที่เป็นผู้จัดต้นหาทั้งสาม คือ โลก โกรธ หลง พร้อมกับทรงเหยียบสัญลักษณ์ของอวิชชาอยู่ใต้พระบาท

๒. เป็นงานประติมากรรมลอยตัวใช้เป็นสิ่งเคารพบูชาทั้งในพิธีกรรมและเป็นมงคลวัตถุ ในพุทธศาสนานิกายวัชรยาน เช่น พระเหวัชระ พระพิมพ์เหวัชระมณฑล ซึ่งหลักปฏิบัติเพื่อเข้าถึงพุทธภาวะ ตามหลักคำสอนของมंत्रยานคือ การบำเพ็ญสมาธิร่วมกับการประกอบพิธีกรรมต่างๆ

๓. ใช้เป็นพุทธบูชาเพื่อเผยแพร่พุทธศาสนา

๔. ใช้เป็นภาพเป็นลวดลายตกแต่งใบเสมา เครื่องหมายบอกเขตพุทธาวาส

๕. ใช้เป็นภาพลวดลายตกแต่งสิ่งของเครื่องใช้

รูปแบบประเภทและความหมายของภาพนาฏดุริยางคศิลป์ในพุทธศิลปะในประเทศไทย สามารถแบ่งรูปและประเภทคือ ๑. ประเภทมีเรื่องราว ๒. ประเภทไม่มีเรื่องราว

๑. ประเภทมีเรื่องราว ได้แก่

๑.๑ พุทธประวัติ ภาพประติมากรรมและจิตรกรรมในพุทธประวัติมี
ตอนต่างๆ ตั้งแต่ประสูติจนถึงเสด็จปรินิพพาน

๑.๒ เทพในพุทธศาสนา

ภาพนาฏดุริยางคศิลป์ในพุทธศิลปะหลายภาพที่เป็นเทพในพุทธศาสนาและเทพ
บางองค์ปรากฏในลักษณะที่เกี่ยวข้องกับนาฏดุริยางค์หลายภาพ เพราะพุทธศาสนา
นิกายตันตระยาน (พุทธตันตระ) ในเวลาประกอบพิธีจะมีลักษณะทำทางหรือมูทรา ซึ่ง
สัมพันธ์กับบทสวดหรือมนตรา ได้แก่

๑.๒.๑ พระวัชรสัตว์ (Vajrasattva) คือเทพองค์หนึ่งในพุทธ
ศาสนาลัทธิมหายาน ได้แก่ พระวัชรสัตว์ในแนวนบนและแนวล่างมีรูปอัสพรพื่อนร่าอยู่
เหนือซอกศพประกอบ ทับหลังด้านเหนือของห้องครรภคฤหะ ปราสาทพิมาย จังหวัด
นครราชสีมา ศิลปะร่วมแบบเขมรในประเทศไทย อายุพุทธศตวรรษที่ ๑๗

๑.๒.๒ พระโพธิสัตว์ไตรโลกยวิชัย (Trailokyavijaya) คือ
พระโพธิสัตว์หรือผู้ที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าองค์หนึ่งในพุทธศาสนาิกายวัชรยาน
ผู้ซึ่งชนะทั้งสามโลกหรือพระเจ้าแห่งโลกทั้งสามหรือผู้ปกป้องโลกทั้งสาม ได้แก่ พระ
โพธิสัตว์ไตรโลกยวิชัยประธานของภาพกำลังร้ายรำ โดยเหยียบอยู่บนบุคคล ๒ คน
เหนือศีรษะหนึ่งข้าง ขนาบข้างด้วยแนวนภาพพระพุทธรูปทรงเครื่องปางสมาธิประทับ
นั่งเรียงแถวในเรือนแก้ว ๑๐ องค์ แนวล่างภาพบุรุษสตรีพื่อนร่า ทับหลังด้านตะวันออก
ของห้องครรภคฤหะ ปราสาทพิมาย จังหวัดนครราชสีมา ศิลปะร่วมแบบเขมร
ในประเทศไทย อายุพุทธศตวรรษที่ ๑๗

๑.๒.๓ พระโพธิสัตว์วัชรปะภาณี เป็นเทพพระองค์หนึ่งในพุทธศาสนา ซึ่งได้รับการเคารพบูชามานานแล้ว ในคติพุทธศาสนานิกายหินยาน จะปรากฏเป็นบริวารของโคตมพุทธโดยประทับเคียงข้าง ซึ่งคุณสมบัติของวัชรปะภาณี (ผู้ถือสายฟ้า) ก็คือพระอินทร์ในศาสนาฮินดูนั่นเองและพระอินทร์ได้กลายเป็นบริวารพระพุทธเจ้า ซึ่งรู้จักกันในนามว่า “สักกะ”¹ ได้แก่ พระโพธิสัตว์วัชรปะภาณี เส้าประดับกรอบประตูที่ปราสาทหินพิมาย อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา ศิลปะร่วมแบบเขมรในประเทศไทย อายุพุทธศตวรรษที่ ๑๗

๑.๒.๔ พระเหวัชระ (Hevajra) พระเหวัชระเป็นเทพพระองค์หนึ่งในพุทธศาสนานิกายวัชรยาน ซึ่งเกิดจากพระอักโษภยะ (Aksobhya) และเป็นพระเหรุกะ (Heruka) ในรูปแบบของตันตระ² มี ๘ เศียร ๒ หรือ ๔ หรือ ๖ หรือ ๑๖ กร ๒ หรือ ๔ ขา ภายสีฟ้า ปรากฏองค์ด้วยการรำ ได้แก่ พระเหวัชระ ประติมากรรมสำริด ศิลปะร่วมแบบเขมรในประเทศไทย อายุพุทธศตวรรษที่ ๑๗

¹ ผาสุข อินทราวุธ, พุทธปฎิมาฝ่ายมหายาน, ๗๓.

² Gosta Liebert, *Iconographic Dictionary of the Indian Religious Hinduism, Buddhism, Jainism*, 104.

๑.๒.๕ นางโยคินีหรือนางทากินี ในลัทธิตันตระยกย่องว่าเป็นผู้ที่ช่วยนักบวชให้บรรลุสิทธิ์ ได้แก่ โยคินี ประติมากรรมลอยตัว พบที่อำเภอสังขละบุรี จังหวัดสงขลา ศิลปะสมัยศรีวิชัย อายุพุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๕

นางโยคินีหรือนางทากินี ประติมากรรมสำริด ศิลปะร่วมแบบเขมรในประเทศไทย
อายุพุทธศตวรรษที่ ๑๗

๑.๒.๖ นางอัปสร (apsaras) คือเทวดาสตรีซึ่งเดิมคือเทพธิดาแห่งน้ำ (water-nymphs) อยู่บนท้องฟ้า ได้แก่ นางอัปสรรำ ชั้นส่วนของฐานสำริด ศิลปะร่วมแบบเขมรในประเทศไทย อายุพุทธศตวรรษที่ ๑๗ สูง ๑๑ เซนติเมตร พบที่จังหวัดกาฬสินธุ์ จัดแสดง ณ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร

๑.๒.๗ เทวดา คือเทพชั้นรอง ได้แก่ ภาพเทวดาปูนปั้นของ ชุ่มจรณะนำชั้นล่างสุดเจดีย์มหาพล ที่วัดกุฎีด (วัดจามเทวี) จังหวัดลำพูน ศิลปะสมัย หริภุญไชย อายุพุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๕

๑.๓ ชาดก

ชาดกคือเรื่องการเสวยพระชาติของพระพุทธเจ้า ปรากฏภาพนาฏดุริยางคศิลป์ ในทศชาติชาดก ดังนี้

๑.๓.๑ มหาชนกชาดก ในอดีตกาลพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติ เป็นพระมหาชนก เพื่อบำเพ็ญวิริยบารมี ได้แก่ ตอนมหรสพสมโภชในงานพระราชพิธี อภิเษกสมุพร พระมหาชนกและพระนางสิวลีราชธิดาของพระเจ้ากรุงมิถิลา จิตรกรรม ผาผนังพระอุโบสถ วัดมณีมิมาวาส จังหวัดสงขลา ศิลปะสมัยรัตนโกสินทร์ อายุพุทธ ศตวรรษที่ ๒๔ สมัยรัชกาลที่ ๔

๑.๓.๒ ภูริทัตชาดก ในอดีตกาลพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติ เป็นพญานาคชื่อภูริทัตต์ เพื่อบำเบ็ญศีลบารมี ได้แก่ ตอนนางนาคบรรเลงดุริยางค์ ยินดี เมื่อพระภูริทัตถูกพราหมณ์ออลัมพายนร่ายมนต์จับ ภาพจิตรกรรมผาผนังพระ อุโบสถวัดใน จังหวัดสุพรรณบุรี ศิลปะสมัยรัตนโกสินทร์ อายุพุทธศตวรรษที่ ๒๔

๑.๓.๓ นารทชาดก ในอดีตกาลพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นท้าวมหาพรหมนารทะ เพื่อบำเพ็ญอุเบกขาบารมี ได้แก่ กลุ่มนักดนตรีสตรีบรรเลงให้จรัลราชกุมารี ภาพจิตรกรรมฝาผนังพระอุโบสถวัดคงคาราม อำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี ศิลปะสมัยรัตนโกสินทร์ อายุพุทธศตวรรษที่ ๒๔ สมัยรัชกาลที่ ๔

๑.๓.๔ วิหูลชาดก ในอดีตกาลพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นอำมาตย์ชื่อวิหูละ เพื่อบำเพ็ญสังฆบารมี ได้แก่ ตอนนางอริทันทิรำลวงปณณกะยักษ์ให้ลุ่มหลง ภาพจิตรกรรมฝาผนังพระอุโบสถวัดคงคาราม อำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี ศิลปะสมัยรัตนโกสินทร์ อายุพุทธศตวรรษที่ ๒๔ สมัยรัชกาลที่ ๔

๑.๓.๕ เวสสันดรชาดก ในอดีตกาลพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดร เพื่อบำเพ็ญทานบารมี ได้แก่

๑.๓.๕.๑ กัณฑ์ทศพร ตอนพระอินทร์ถวายพระพรแต่พุทธมารดา ซึ่งจะไปจุติเป็นนางผุสดี นางฟ้ารำและเล่นดนตรี เช่น พระอินทร์ถวายพระพรแต่พุทธมารดา ซึ่งจะไปจุติเป็นนางผุสดี นางฟ้ารำและเล่นดนตรี ภาพจิตรกรรมฝาผนังที่พระอุโบสถวัดทองนพคุณ กรุงเทพมหานคร ศิลปะสมัยรัตนโกสินทร์ อายุพุทธศตวรรษที่ ๒๔ สมัยรัชกาลที่ ๔

๑.๓.๕.๒ นครกัณฑ์ การเฉลิมฉลองเมื่อพระเวสสันดรเสด็จกลับนคร เช่น จิตรกรรมฝาผนังพระอุโบสถวัดกลางมิ่งเมือง อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด

๑.๓.๖ สุธนชาดก เป็นชาดกเรื่องหนึ่งจากปัญญาชาดก ในอดีตกาลพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นจันทกษัตริย์ ได้แก่ ภาพนางมโนห์รารำบรูชาลัยก่อนถูกเผา ภาพจิตรกรรมฝาผนังด้านทิศใต้ที่พระอุโบสถ วัดเขียน อำเภอวิเศษไชยชาญ จังหวัดอ่างทอง ศิลปะสมัยรัตนโกสินทร์ อายุพุทธศตวรรษที่ ๒๔ สมัยรัชกาลที่ ๔

๑.๓.๗ จันทกษัตริย์ชาดก เป็นชาดกเรื่องหนึ่งจากปัญญาชาดกในอดีตกาล

พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นจันทคาช ได้แก่ ตอนเหล่านางกษัตริย์รำในคราวออกช่วยนางพรหมจารีทำสงครามกับพระเจ้ากาวิหนราช จิตรกรรมฝาผนังพระวิหารวัดหนองบัว จังหวัดน่าน ศิลปะล้านนาสมัยรัตนโกสินทร์ อายุพุทธศตวรรษที่ ๒๔

๑.๓.๘ คัทกุมารชาดก ในอดีตกาลพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระคัทกุมาร ได้แก่ ตอนเจ้าชายคันทกุมารกำลังตีตีพินและยิงปืน จิตรกรรมฝาผนังพระวิหารวัดภูมินทร์ จังหวัดน่าน ศิลปะล้านนาสมัยรัตนโกสินทร์ อายุพุทธศตวรรษที่ ๒๔

๑.๔ สัตว์

สัตว์ในพุทธศิลปะที่เกี่ยวข้องกับนาฏดุริยางคศิลป์ คือ กิณนรและกินรี กิณนรและกินรีเป็นสัตว์ในเทพนิยาย ซึ่งเป็นนักดนตรีที่อาศัยแถบภูเขาหิมาลัย เช่นเดียวกับ Gandharvas และ วิธยา (Vidyadhars) ได้แก่ กิณรีพ่อนรำ ดินเผา จากแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดี เมืองโบราณอุ้มทอง เจดีย์หมายเลข ๒ ทางด้านทิศเหนือขององค์เจดีย์ ศิลปะสมัยทวารวดี อายุพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๕

๒. ประเภทไม่มีเรื่องราว

ประเภทไม่มีเรื่องราวใช้เป็นพุทธบูชาเพื่อเป็นภาพประดับอาคาร เช่น กลุ่มนักดนตรีสตรีปูนปั้น ชุดได้จากเจดีย์หมายเลข ๑๐ ด้านตะวันตก ที่เมืองโบราณบ้านคูบัว อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี

จากการศึกษาภาพนาฏดุริยางคศิลป์ในงานพุทธศิลปะในประเทศไทย สามารถนำภาพมาเปรียบเทียบกับภาพนาฏดุริยางคศิลป์ในงานพุทธศิลปะประเทศในเอเชีย เพื่อให้เห็นรูปแบบ คติความสัมพันธ์ ลักษณะเฉพาะ การพัฒนาการ ในเรื่องของการถ่ายทอดรูปแบบและคติ ได้แก่ ศิลปะอินเดียซึ่งถือเป็นศิลปะต้นแบบของการกำเนิดพุทธศิลปะ และมีการถ่ายทอดให้แก่ศิลปะต่าง ๆ ได้แก่ ศิลปะอินโดนีเซีย ศิลปะเขมร ศิลปะจาม ศิลปะพม่า

ภาพที่สำคัญควรแก่การพิจารณาพิเศษคือ ภาพพุทธประวัติตอนมารผจญ ทั้หลังภายในปราสาทประธานทางทิศใต้ ที่ปราสาทหินพิมาย อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา ศิลปะร่วมแบบเขมรในประเทศไทย อายุพุทธศตวรรษที่ ๑๗

ภาพสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงประทับนั่งสมาธิใต้ต้นโพธิ์ก่อนการตรัสรู้ เหล่าธิดาสามคนของพญามาร ร่ายรำยั่ววนพระพุทธรองค์ ไม่ให้ทรงตรัสรู้สำเร็จ เช่น ณ พระอุโบสถวัดบางขุนเทียน กรุงเทพมหานคร

และภาพพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงขับไล่ธิดาพญามารที่มายั่ววน และทรงประทับเสวยวิมุตติสุข ณ อชปาลนิโครธ เช่น ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม กรุงเทพมหานคร

การสร้างภาพนี้มีคติเพื่อถ่ายทอดเรื่องราวพุทธประวัติ ซึ่งนับว่าเป็นตอนสำคัญตอนหนึ่ง ก่อนที่พระพุทธองค์จะบรรลุสำเร็จโพธิญาณ และแสดงให้เห็นถึงคติความสืบเนื่องการสร้างภาพตอนนี้ ที่มีมาแต่ครั้งศิลปะอินเดีย ซึ่งถือเป็นศิลปะต้นแบบพุทธศิลปะให้แก่ศิลปะประเทศเอเชีย ปรางค์ภาพพุทธประวัติตอนนี้ที่ใกล้เคียงกัน คือภาพเทวดาแสดงความยินดีสมเด็จพระสัมมาพุทธเจ้า ทรงตรัสรู้โดยมีนางอัปสรแสดงนาฏดุริยางคศิลป์ ภาพสลักจากประตูเสาทงาทิศใต้ของพระเจ้าปเสนจित สถูปการหุด ศิลปะอินเดีย สมัยโบราณ อายุพุทธศตวรรษที่ ๔-๕

ภาพเช่นนี้ในศิลปะอินโดนีเซียด้วย คือภาพตอนนิชาพญามารร้ายรำให้พระโพธิสัตว์ทรงละจากการทรงบำเพ็ญสมาธิ ประติมากรรมภาพสลักนูนต่ำจากบุโรพุทโธ อายุราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๔

ศิลปะเขมรแม้จะไม่ได้ปรากฏภาพตอนนิชาพญามารร้ายรำให้พระโพธิสัตว์ทรงละจากการทรงบำเพ็ญสมาธิ แต่ได้ปรากฏภาพตอนพญามารขัดขวางมิให้พระพุทธองค์ทรงตรัสรู้ เช่น ภาพตอนการฟ่ายแพ้ของพญามาร ประติมากรรมสลักนูนสูงหน้าบันโคปุระที่ ๔ ปราสาท

ดาพรหม ศิลปะเขมรสมัยบาเยน อายุพุทธศตวรรษที่ ๑๘

ในศิลปะพม่าปรากฏภาพสามธิดาพญามารร้ายช่วยยวนพระพุทธรองค์ ได้แก่ ภาพ ประติมากรรมนูนต่ำที่วัดอนันตะ เมืองพุกาม ที่ฐานพระพุทธรูปปางมารวิชัย³ อายุ พุทธศตวรรษที่ ๑๖-๑๗

แม้ว่าในทางพุทธศาสนาเถรวาทปรากฏความคิดเรื่องศีล โดยเฉพาะศีลข้อที่เจ็ด ในอุโบสถศีลที่ห้ามบุคคลเว้นจากการละเล่นและขมนาฏศิลป์และดนตรี ในทางศิลปะพบว่าภาพพุทธประวัติ นาฏดุริยางคศิลป์ เป็นตัวแทนของกิเลสตัณหา

³Jukka O. Miettinen, **Dance Images in Temples of Mainland Southeast Asia** (Helsinki: Theatre Academy, 2008), 183.

ส่วนเทพต่างๆในพุทธศาสนamahayana ที่ทรงทำท่าร้าย ทั้งยังทรงปรากฏเป็นส่วนหนึ่งของพิธีกรรมทางพุทธศาสนาแบบตันตระ เทพที่ควรกล่าวคือ พระเหวัชระ ทรงเป็นบุคลลาธิษฐานของการบรรลุโพธิญาณ และการหลุดพ้นจากตัณหา ทรงแสดงให้เห็นอารมณ์ความร่าเริง และเป็นตัวแทนของการเอาชนะอวิชชา พบพระเหวัชระ ประติมากรรมสำริด ศิลปะร่วมแบบเขมรในประเทศไทย อายุพุทธศตวรรษที่ ๑๗ (ภาพซ้าย) พระเหวัชระองค์นี้อาจเปรียบเทียบกับ พระเหวัชระจากปราสาทบันทาย กูฎี ประติมากรรมสำริด ศิลปะเขมร อายุราว พ.ศ. ๑๗๐๐-๑๗๕๐ (ภาพขวา)

พระพิมพ์เหวัชระมณฑล พบที่จังหวัดสุพรรณบุรี ประติมากรรมสำริด ศิลปะร่วมแบบเขมรในประเทศไทย อายุพุทธศตวรรษที่ ๑๘ (ภาพซ้าย) อาจเปรียบเทียบกับพระพิมพ์เหวัชระมณฑล ประติมากรรมดินเผา⁴ ศิลปะเขมรหรือศิลปะร่วมแบบเขมรแบบเขมรในประเทศไทย อายุพุทธศตวรรษที่ ๑๘ (ภาพขวา)

นอกจากภาพที่ยกตัวอย่างมาดังกล่าวข้างต้นแล้ว ยังมีภาพนาฏดุริยางคศิลป์ในงานพุทธศิลป์ในประเทศไทยอีก ได้แก่ ภาพนางยักษ์ฉนิหาริตี เทพีในพุทธศาสนา ศิลปะสมัยทวารวดี ที่ปรากฏแสดงท่าร่าเช่นกัน

⁴ Pratapaditya Pal, *Art from Sri Lanka and Southeast Asia* (New Heaven and London: Yale University Press, 2004), 148.